

ТРАКТАТ ІНОКЕНТІЯ ГІЗЕЛЯ
„МИРЬ СЪ БОГОМЪ ЧЕЛОВѢКУ”
ЯК НАУКОВИЙ ТВІР XVII СТОЛІТТЯ

Розглянуто ознаки української мови в тексті трактату Інокентія Гізеля „Мир з Богом чоловіку”, параметри наукового стилю вказано в аспекті функціонування термінологічного апарату та семантичної структури.

The article deals with the terminology and the semantics structure of a treatise of Inokentij Gizel “Peace with God to Man” as a model of scientific text of 17 century. The marks of Ukrainian language in this text are analyzed.

Активізація лінгвістики тексту та стилістики тексту зокрема висуває завдання перегляду та осмислення здобутків історико-лінгвістичних досліджень. Застосування сучасних теоретичних настанов та експериментальних прийомів до вивчення історичних текстів дає змогу по-новому інтерпретувати розвиток окремих мало вивчених стилів літературної мови. До таких, зокрема, належить науковий стиль української мови XVI – XVIII століть. Увага до народнорозмовних джерел літературної мови, упереджене негативне ставлення до „схоластичних” праць церковних діячів, усталене уявлення про синкретизм давнього письменства в цілому призвели до того, що поза увагою мовознавців опинилися ряд значних і за обсягом, і за значенням текстів теоретико-наукового змісту. Тому розгляд творів Інокентія Гізеля як взірців наукового стилю видається нам актуальним також і у зв’язку з формуванням діахронічної стилістики.

Об’єктом дослідження є текст трактату „ Мир с Богом чоловіку” Інокентія Гізеля (1669) р., предметом – закономірності організації його як „змістово-сислової, композиційно-структурної та жанрової єдності”, що залежить від мети, ідейного змісту та функціонально-сислової приналежності¹. Метою роботи є цілісне представлення тексту як наукового; виявлення елементів сислової структури тексту, встановлення їх специфічних форм вираження та способів поєднання. Це передбачає виконання таких завдань: встановлення ознак української мови в тексті на рівні фонетики,

морфології, синтаксису; визначення особливостей лексичного складу, функціонування термінологічного апарату; диференціацію субтекстів старого та нового знання, прецедентного та методологічного субтексту, взаємодії субтекстів оцінки, авторизації, адресації та периферійного. При цьому спираємося на порівняльно-історичні методики та на теорію наукового тексту як цілісної політекстової системи субтекстів, розроблену О. Баженовою².

Детально розглядав зміст і значення трактату Гізеля М. Сумцов у своїй історико-літературній праці³. М.Возняк вказував, що цей твір – „підручник для духовенства при виконванні тайн, зокрема тайни покути, отже рід пасторального богослов'я, важного для студій над тодішніми українськими звичаями й обичаями”⁴. Д.Чижевський назвав твір „підручником для священників при сповіді” та схарактеризував виклад як порівняно простий, без барокових прикрас. На його думку, „автор лише принагідно виронить народне слово, народною словесністю фактично не користується”⁵.

С.Єфремов вважав, що соратники й послідовники П.Могили „вже цілком опинились під мертвою ферулою схоластичної методи, яка сковує їх розум, гнітить думку...”, а молодшому поколінню: Інокентію Гізелю, Лазарю Барановичу, Іоанікію Галятовському, Антонію Радивиловському, до того ж довелося працювати вже й за нових політичних обставин – після Переяславської унії з Москвою⁶. Це позначилося на формі та літературній вартості їх творів, які оцінені дослідником негативно.

Роль схоластики сьогодні осмислена у сенсі „постсуаресіанської академічної філософії періоду Контрреформації”, яка є містком між середньовічною філософією і парадигмою філософії Нового часу, що народжується⁷.

Сучасна історія філософії оцінює трактат І.Гізеля як „перше в Україні ґрунтовне морально-етичне учення”⁸. За жанром дослідниця відносить його до „Номоканонів” – „своєрідних інструкцій священникам щодо того, як за візантійською традицією слід готувати паству до сповіді, приймати сповідь, накладати епітимію та відпускати гріхи”, але з виразною визначальною ознакою – адресовані ці настанови не тільки священникам, але й мирянам⁹. Роль трактату визначалася й у контексті процесів секуляризації суспільного життя в Україні XVII ст.¹⁰

Мовознавці згадували трактат І.Гізеля щонайперше у зв'язку з характеристикою його мови. Слов'яноруська мова, пише П.Плющ,

„приймаючи під впливом розмовної мови у свій склад україніزمи і нерозлучні з ними полонізми, втрачала у зв'язку з цим своє первісне обличчя суто культової мови і по праву може бути названа слов'яноукраїнською”¹¹. Таким чином, слов'яноруська мова тексту трактату має ознаки української редакції. У фонетиці це такі риси:

- поряд із етимологічно правильним вживанням **ѣ** зустрічаються написання літери **и**: *сіце совершениѣ вразумилисѣ* (МБЧ, 77), також плутання **ѣ** з **є**: *начаткѣмъ суть телеснагѣ смѣшеніѣ* (392);

- плутання літер **ы** та **и**, що вказує на передній український звук [y] *ради своеѣ користи* (424), *аки бы хотѣше* (12); *кто соизволяетъ пріѣти с кимъ* (155);

- перехід [e] в [o] після шиплячих: *егда бы кто въ празникъ не ишоль празновати къ Цркѣи...* (33); *но ниже мачохи моеѣ, аще бы и много ихъ Отець мой имѣлъ* (175); *полезнѣйшому ученію повиноватисѣ* (29 н.н.);

- початкове [o]: *аще бы кто мнѣлъ, якѣ плюнути в Олтарѣ грѣхъ естъ смертнѣй* (49);

- ствердіння [r']: *Єще же Гдѣ Орла твоего и Воина ущедрѣтъ* (10 н.н. зв.); *и сотвору да в заповѣдехъ мои(х) ходите* (25 н.н.), *ради дожда долгагѣ и зѣлнагѣ, снѣга вихра и про(ч)* (79); *живуть где внѣ монастыра ?* (386); *призываетъ на вечеру* (87);

- процеси асиміляції приголосних: *и до и(з)асненѣ исти(н)ны полезное* (29 н.н), *з(ѣ)тѣхъ жеде заслугъ* (26 н.н); *или Щастію* (417); *въ купецтѣѣ, или в коемъ Художествѣ ?* (432);

- спрощення приголосних: *разѣ дѣлаѣ въ Празникъ* (33); *къ мышенію во(з)мущенному и оужасливому* (598);

- новий запозичений звук [g], переданий як **кг**: *не нарицаютъсѣ // Швакграми, но такожде W(m)цемъ и сыномъ* (175 -176);

З морфологічних ознак типовими є вживання

- закінчення Д.в. іменників чол. р.: *Миръ съ Бгомъ члѣѣку или поканіе стое, примирѣющее Бгови члѣѣка* (тит.с.); *и волею себе Гдѣви покараѣющимъ сотворилъ* (26 н.н.); *Сищенникови своему къ Препитанію Рочному даѣти* (89);

- нові форми Н.в. мн. іменників чол. р.: *такожде и Два Браты Родныи* (176);

- нові форми О.в. іменників ч.р.: *составляю(т) же сѣ Крыла сѣѣ, не иными коими Перами* (7 н.н.);

- збережена форма О.в.: *съ собою* (171);
- кличний відмінок: *Не приближайсѧ мнѣ еретиче, враг бо еси Бж҃їи и Соборнѣи Ап(с)толстѣи Цркви* (93);
- закінчення форм дієслова: *Добраѧ дѣланіѧ суть* (2);
- сформовані дієприслівникові форми: *не числѧчи корене* (166);
- перевага інфінітивних форм на –ти: *совѣтовали кому куповати вещи потребныѧ* (422), *стражи въ время бѣды исп(л)нѧти не хотѣли* (463);
- нові форми заперечних займенників, частки: *ѡкъ единъ бы w(t) супружниковъ Невѣрныхъ, wбратилсѧ къ вѣрѣ*, *другій же ни* (161), *той иже ничим бѣ* (63)

Перевага сполучникових конструкцій, складнопідрядних речень підкреслюють логічність викладу. Зустрічаються також конструкції з пасивними дієприкметниками в предикативній функції: *Єже аще бы мѣло быти почитано* (123).

Близькість оповіді до ораторських чи полемічних текстів виявляється в нанизуванні однотипних питальних речень: *Аще любѧть празность, учнію не прилежатъ, иждивеніе, время и лѣта младыи vsуе и(з)нурают?* (398); *Аще им досаждаютъ? Проклинають, любовь не в лице?* (395).

Українські розмовні елементи в лексиці потрапляють до тексту часто як глоси до церковнослов'янізмів. Гізель використовує два їх види: рядкові, де українське слово приєднується сполучником: *Сродство w(t) крове, или покровность е(ст), союзъ ближнихъ таковыхъ, иже w(t) единоѧ крове походѧ(т) ...* (163), та покрайні (на берегах): *о окрестностяхъ грѣха [о околнчостѧх]* (39); *камо [где]* (39).

Намагаючись максимально регламентувати життєві колізії, у яких миряни свідомо або мимоволі порушують заповіді та скоюють гріхи, Інокентій Гізель змальовує надзвичайно яскраву картину тогочасного побуту, сімейних та суспільних стосунків. Відповідно й лексеми групуються за значеннями „назви сімейних стосунків”: *єже разумѣетсѧ и о Дѣду или Бабцѣ* (559); *своею же пасербицею* (173);

стрый или *вуй* и *тіотка* (169); назви предметів побуту: *въ употребленіи Новоизвѣрѣтенныхъ внѣшни(x) утварей [строевъ]* (263), *збожем(ь) или пѣнѧзми... дабы сіе вѣрно во(з)дали* (89) ; календарна лексика: *Инвци же и Пн(д)лок(ь) да хранѧ(т)* (81); професій : *реме(с)ніки* (421), *писари судовыи* (411), *пра(к)тики*

(412), *антикари* (425), військових чинів: *воєвода(м)* (463), „зброї”: *кули, стрѣлбу, брони* (420), установ: *шпитали* (417) тощо. Не оминає Гізель і звичаїв: *Аще уазвившесѧ любезностію до когѡ, оупотребляють чаровѣ, или подають нѣкаѧ чаровнаѧ вкушеніѧ тѣмъ их же возлюбиха* (398).

Найвиразніше представлена абстрактна лексика. Це назви процесів: *Довлѣст(ъ) же единоѧ Бж(ст)венноѧ Луторгій совершениѣ выслуhati* (77); *Сгда бы кто и гото(в) бы(л) вечерати* (87); *Аще ниѣ на Исповѣдъ готовалсѧ или нѣ* (432); їх результатів: *Єлико до таковагожде неправеднагѡ уврежденія [скалѣче(н)ѧ] удеси* (528); *Борба запрѣце(н)наѧ [поєдино(к)] или биєніє Двоихъ назнаменованих(ъ)* (519), назви стосунків : *супружество єсть обовѣзокъ*¹², *до w(т)даніѧ супружескаго долга* (155); назви емоцій та почуттів: *Долженъ возбуждати в себѣ Мужественную Вѣру, и несумѣнную надѣю* (431); *Ради телеснаѧ оутѣхи*(392); назви психічних та мисленневих процесів: *аще не памѧтають выну на смръть* (416).

Широко вживається економічна термінологія: *Господіє своего дому, или Господарѣ* (398); *Лихва не что ино єсть, точію прибитокъ [зыскъ] иже изъ заимодавства Растетъ* (535), *Ибо чєсого ради Велит себѣ Лихварѣ w(т) Пѣнѧзей Мздовоздавати?* (539), *Или дати єй посагъ* (529), *Въ даѧніи на залогъ [заставу]* (227), загальнофілософська: *начаткѡмъ суть телеснагѡ смѣшеніѧ* (392). Перекладаються інколи й усталені релігійні терміни: *Також(д)е, аще бы кто оу єретикѡв, или невѣрны(х)* (84); *Здѣ же прилучитися можетъ и Смѣшеніє Телесное съ діаволомъ, сі єсть съ Лѣтавцемъ, которій блудъ єсть найтѧжшій* (244).

Не цурається Гізель і фразеологічних виразів з народного побуту: *Совѣ щатисѧ же сѧ w Златѣ, а купити Мосѧж, не крѣпка бы та куплѧ была* (152).

Інокертій Гізель як високоосвічений учений використовує й книжні з походження термінологічну ресурси. Це традиційні терміни філософії : *вини и свойства* (579); *єст(с)во, єстественное* (643); *вышшеєст(с)твенными* (63); навіть у цій мікросистемі трапляються живомовні елементи: *Во оутробѣ истнити, и претерпѣти* (82); *сѣло же легкіѧ подають вину [вказію]* (22); *Или природнаѧ, походѧщаѧ w(т) студени в тѣлѣ* (598).

Зв'язок наукового викладу з художнім осмисленням дійсності виявляється в переносному вживанні терміноодиниць. Так, термінологія натурфілософії засвідчується у складі розгорнутої метафори: природа ворогує з грішним людом: *Во всь мимомше(д)ша люта времена, воевало на насъ Нбо, еже вредящими своими планетами мнвгѣи болѣзни и пагубы на насъ ниспуцалѣ. Воевала и земля, обычных намъ плодѣвъ во(з)браненіемъ(ѣ), и сѣме(н) оумалчаніемъ. Воевала и вода, преизлишимъ своимъ изліаніемъ, и вськихъ(ѣ) плѣдовъ Рыбныхъ не дааніемъ. Воевалъ и Воздухъ ввогда сушами, ввогда градами, бурами, и безъ(ѣ)мѣрными мокротами. Воевалъ и Огнь частымъ градѣвъ и странъ пожженіемъ(ѣ). Ннѣ же егда къ Г(с)ду Бгу вбратимъ(ѣ)сѣ, всь стихіа въ Ползу намъ и въ оуспѣхъ пособствѣвати будутъ, и будетъ(ѣ) въ всей твари тишина веліа (27 н.н).*

Герменевтичні відступи щодо біблійної метафоричності засвідчують обізнаність у царині риторики: *Идѣже таковымъ облакомъ , оуподобляюцца еретики ради непостоаніа въ Вѣрѣ: Древесемъ, ради неплодїа дѣлѣ, Волнамъ, ради смущенїа бывающагѣ w(t) нихъ; звѣздамъ прелестнымъ(ѣ), ради ложнагѣ ученїа ихъ (95).*

Розвиток метафори „гріх – хвороба”, „духівник – лікар” зумовлює проникнення до тексту термінології медицини (назви хвороб, хворих, анатомічної номенклатури тощо): *Єст(ѣ) еди(н) недугъ(ѣ) отагощающ члка и(з)лишни(м) сно(м), Именуемый Летаргось, имже егда кто недугуетъ(ѣ), аще будетъ(ѣ) и бли(з) сме(р)ти (24 н.н), також недужному (25 н.н), стомаха (82) ; Га(н)зренѣ (111), Меланхолїа [Погубленїе w(t) Крѣве Чѣрної] (598).*

У лінгвістиці тексту об'єкт дослідження визначається як „цілісна семіотична форма лінгвопсихоментальної діяльності мовця, концептуально та структурно інтегрована, що служить прагматичним посередником комунікації й діалогічно вбудована до семіотичного універсуму культури”¹³. Прочитання наукового тексту в категоріях прояву когнітивного та рефлексивного аспектів діяльності автора доповнює це визначення. Найменшою одиницею структурно-сислового членування цілого наукового тексту називають субтекст як засіб „мовленневої реалізації онтологічного, методологічного, рефлексивного чи комунікативно-прагматичного аспекту

епістемічної ситуації”¹⁴. З когнітивним рівнем пов’язують елементи нового та старого знання, субтекст прецедентний, також методологічні настанови. Рефлексивний рівень репрезентується субтекстами оцінки, адресації, авторизації та периферійним.

Основу трактату складає **субтекст нового знання**, що становить сукупність авторських дефініцій морально-філософської термінології. Тут Гізель розробляє вчення про гріх та покаяння, вказує на їх різновиди, підвиди, матерію та форму. До викладу додано попередні визначення основоположних понять; це „совість”, „воля”, „благодать”, „виправдання”, „заслуга”, напр. :

Совѣсть ест(ъ) свѣдѣніе себе самагв, или рассуждение оумное в себѣ, имже члвѣкъ рассуждает(ъ), аще достоин ему что творити, или недостоитъ? И аще добро ест или зло, то еже творитъ? или еже сотворилъ?

Свойства же совѣсти суть: свѣдительствовати на себе, судити себе, и законополагати или совѣтовати себѣ (1).

Тут *совѣсть* - запозичена зі ст.-сл. мови калька з гр. συνείδησις „усвідомлення, свідомість, сумління” (ЕСУМ, 5, 342). Як вказують дослідники середньовічної мовної картини світу, совість „є свідченням розумності людини, її здатності оцінювати та усвідомлювати свої вчинки з позицій моралі”¹⁵. На це вказує й багатозначність лексеми вже в найдавніших текстах старослов’янської мови: 1) „свідомість, думка”, 2) „совість”, 3) „свідочтво, підтвердження”¹⁶. Зв’язок наукових концептів „совість” – „розум” засвідчують і тогочасні лексикографи, напр. у П.Беринди: *Совѣсть: Сумнѣнье, разумъ*(ЛБ, 119). Таким чином термінологізуються й інші абстракти церковнослов’янського походження, до яких Гізель наводить маргінальні глоси, напр: *Первый убо плодъ киченіе или хваленіе [хлюба] себе ест, егда кто сам себе, своими словесы пре(д) кимъ хвалитъ, из вещи мало достойной хваленія, или и ложной* (213). Живомовний характер перекладів підтверджують тогочасні словники: *Киченіе: Надутость, хлюба* (ЛБ, 52) *Хвалю, кичу: Похлѣбляю* (143). Пор. так само: *Четвертый плодъ любопытство [Тѣкаво(ст)] или желаніе вѣданіа неподобающаго* (МБЧ, 218); *Шестый Плодъ несогласіе [незгода] естъ Грѣхъ* (220); *Седмый Плодъ прѣніе [спорка], естъ грѣхъ чре(з) него же тишитсѣ кто проти(в)ными словесы Препрѣти явственную Другаго истин(н)у* (221); *Любопрѣніе: сваръ, спорка*,

розишире(н)е (ЛБ, 61); *Вторый плодъ тоа же Нечистоты ест Наглство, или Безъсовѣтїе [сква(п)ливо(ст)], егда ктв за исканїемъ тѣлесности не ищет(ь) Совѣта* (МБЧ, 262); *Наглый: сквалливый* (ЛБ, 68); *Шестый плодъ Лихоимства естъ леть [зрада] в самой вещи или дѣлѣ* (МБЧ, 235). Таким чином засвідчується здатність української мови поповнювати терміносистему етики, хоча Гізель і залишається на позиціях свідомого збереження статусу церковнослов'янської як мови наукового викладу.

В інших дефініціях помітні спроби тлумачити внутрішню форму (етимологію) : *Вола же есть сила дховнаа души разумной, егоже дша прекланаетсѧ къ блгому w(т) разума предъпознанному. Къ злому бw аки къ злому прекланатисѧ не можетъ, но аще прекланаетсѧ, то аки къ блгому. Волѣ свойство ест волное произволенїе, еже на семь содержитсѧ, якw можетъ вола хотѣти что, или тогw не хотѣти, любь противное тому хотѣти* (2). Близький механізм перекладу і тлумачення демонструє також П.Беринда: *волю, желяю: хочу . волѧ, Произволенїе: волѧ, зезволе(н)е* (ЛБ, 17).

Описуючи різновиди етичних понять, автор вибудовує гіперогіпонімічні парадигми термінів – прикметників та дієприкметників: *совѣсть праваа и истиннаа, подобоистиннаа, сумнителнаа, подзорнаа или смуцаемаа, ложнаа и блудщаа* (МБЧ, 2). З цього приводу М.Сумцов вказував: „Понятно, что пройденная им в молодости школа по тому времени не могла быть иною, как только схоластическою, и Гизель во всю жизнь не мог отрѣшиться от вынесеннаго из нея доктринерства, формализма, неумѣренной склонности к мелочным дефинициям”¹⁷. Цей „формалізм” відображає типову ієрархію світобудови, як її розуміли в середньовічному науковому дискурсі. З подібним „формалізмом” пов’язане й вчення про матерію і форму: „В каждый обряд, говорили схоластики, входит непременно определенное, ему только принадлежащее вещество, материя, и слова, равно и действия, которые дают материи определенное употребление, форму”¹⁸. У тогочасній богослужбовій практиці впровадження вчення про матерію та форму пов’язане з іменами Сильвестра Косова, Петра Могили, Лазаря Барановича та Йоаникія Галятовського¹⁹. І.Гізель розвиває ці постулати, впроваджуючи поняття про матерію та форму

покаяння: *Двѣ* суть части *Покалнїа*, *Матерїа* или *Вещь Предложенна*, и *Форма* или *Совершенство* (МБЧ, 7). У свою чергу, матерія поділяється на *ближайшую* та *далечайшую*; *ближайшая* матерія поділяється на *сокрушенїе срца*, *исповѣданїе* та *довлетворенїе*, *далечайшая* – це самі гріхи (7).

Ця дихотомія має безпосереднє відношення до лінгвофілософського розуміння речей та слів: форма – це слова священника, якими він відпускає гріхи: слово - лише ознака, знак сутності та думки²⁰.

Субтекст старого знання. Введення елементів текстів попередників є ознаками точності, доказовості викладу, та, в цілому, виявом категорії інтертекстуальності²¹. Гізель користується розгалуженими способами осмислення текстів старого знання. Сигналом введення цитати виступають:

- вставлені конструкції в квадратних дужках: *Вѣроваша [глетъ писанїе] мужїе Нїневистїи Бгови, и заповѣдаша Алканїе, и вблещасѧ въ вретїща, w(t) малы(x) до велики(x)* (97); *Занежее сицеваѧ ихъ знаменїа [по оучителемъ], начаткѡмъ суть телеснагѡ смѣшенїа* (392);

- складнопідрядні з'ясувальні речення з дієсловами мовлення в головній частині: *Нарицает же сѧ сіе и Растерзанїемъ ср(д)це, якоже Івиль_глетъ: Растерзѣте ср(д)ца Ваша* (10); *В семь же предрече и Двѣ: Рѣхъ. Исповѣмъ намъ беззаконїе мое Г(с)деви ... якоже по семь и Іаквѣ стый повелѣвает: Исповѣдайте оубѡ другъ другу согрѣшенїа* (11), або з дієсловами існування: *Єже и бысть в Дѣлїих ап(с)лких: Мнози (рече) w(t) вѣровавшихъ, прихождаху Исповѣдающе и сказующе Дѣла своа* (11)

- неповні головні речення з вказівками на попередників: *Апостоль же: подвыгомъ(ъ) добрымъ подвизахсѧ* (4); *О чесомъ ѡломникъ : Близъ Г(с)дѣ сокрушенны(x) ср(д)цемъ* (10);

- односкладні безособові як головні речення: *W(t)туду наводитъсѧ, якѡ члкъ, сокрушеннїй совершеннѣ, аще бы Исповѣданїе грѣховъ точїю имѣлъ въ желанїи* (10)

Виявом категорії зв'язності виступають покликання та нагадування про вищезазначене в основному тексті : *Форма или Совершенство Покалнїа [якоже выше речесѧ] , естъ Разрѣшенїе Іерейское w(t) Грѣхѡ(в) на Исповѣди слышаных* (58), або на полях:

Возвѣщае(т) ѱаломни(к), гла къ Бгу сице: [там же]: Далече w(t) грѣшникъ сп(с)нїе (262).

Методологічний субтекст сконцентрований у периферійному. Автор висловлюється щодо відбору джерел і ставлення до інших учень, засвідчуючи широту свого світогляду: *готови сице лучшее прїимати, и полезнѣйшому ученїю повиноватисѧ* (29 н.н.). На просторі передмови з'являється й прецедентний субтекст: *Аще же что и w(t) внешнихъ учителей взато быти обратетсѧ, молимъ да того ради никтоже сегв ученїѧ возгнушаетсѧ; ибw не токмо въ иновѣрныхъ, но и в Єлли(н)ски(х) ученїѧхъ иногда, истинныѧ и здравому разуму служащїѧ повѣсти, якw злато просредѣ блата обратаются* (28 -29 нен.). Обґрунтування вибору джерел співвідноситься з пізнанням істини: *и до и(з)ясненѧ исти(н)ны полезное , и W(t) внѣшнихъ учителей иногда присовокупити* (29 нен). М.Сумцов із цього приводу вказував, що обмовка зроблена не стільки для українців, які давно вже звикли користуватися *внѣшними учителями*, а передусім для росіян, для яких все „зовнішне”, все католицьке і протестантське, тим більше язичницьке греко-римське, вважалося єретичним і ні до чого не придатним ²².

Периферійний субтекст складається з присвяти цареві Олексію Михайловичу, передмови : *Предословіє къ читателю православному* (21 н.н) та змісту: *Wглавленїє*. Він багатий семантично. На його просторі розгортаються інші субтексти – авторизації, оцінки, адресації.

До субтексту **адресації** прийнято відносити всі засоби впливу на читача, що пов'язані з членуванням тексту на одиниці, способи введення заголовків, виділення тощо. Твір складається з трьох частин: **часть**, кожна з яких поділяється на розділи: **главы**, ті, у свою чергу – на **догмати**. Це запоз. з гр. δόγματος „вчення, положення, догма” (СУМ 16 -17, 8, 80). Членування тексту на змістові частини відбувається також і з нумерацією окремих положень: *Вѣдати подобаетъ, â ... Вѣдати подобае(т) в...* та ін. (54). Читач названий традиційно *читателем* та звертається до нього автор у передмові з проханням прихильності: *Сицеваго читателѧ молимъ* (28 нен). Вихід етики за межі суто теологічного дискурсу засвідчує адресація твору читачам усіх чинів.

Традиційне самовизначення (**субтекст авторизації**) зустрінемо в підписі присвяти: *Вшего цр(с)кого пресвѣтлаго величества,*

истиннии Бгомолцы, и низжайшии Раби, Иннокентій Гизель Архімандритъ Стыѡ Великіѡ Чудотворныѡ Лауры Печерскіѡ Кіевскіѡ, съ всею ѡ Хѣ Братіею (20 н.н). Об'єктивно автор високо поціновує свою працю, її мотивацію він вбачає в загальних потребах, саме християнська любов до ближнього спонукає його до написання трактату: *Се мы ѡ(т) оусердноѡ нашего къ всѣмъ Право(с)лавнымъ(ъ) Хр(с)тіа(н)скоѡ Любве, желающе спснїѡ всѣмъ(ъ), пре(д)лагаемъ(ъ) сію Книгу, яже поучаетъ всакого чину члѣвѣка, къ искорененїю Грѣхвѣ, и вчищенїю совѣсти, къ храненїю добродѣтелей, ко притѡжанїю Благодати Бжеѡ, и къ привѡрѣтенїю Вѣчноѡ Жизни* (28 н.н.); *А о нашемъ намѣренїи сице разумѣли, яко мы ученїе сіе въ мїръ издахомъ, не ради суетноѡ коеѡ похвалы, но ради оумноженїѡ хвалы Бжеѡ, и ради спснїѡ Православныхъ(ъ) Хр(с)тіанъ(ъ).* (29 н.н). Таким чином оцінка власної роботи (**субтекст оцінки**) залежить від суспільної значимості вчення.

По-друге, автор виразно усвідомлює, що має елементи новизни в своєму вченні, але приймається ця новизна лише якщо вона не суперечить православ'ю в цілому: *Сице вагѡ читателѡ молимъ, дабы аще что ново и странно всей книзѣ мнѣтисѡ єму будетъ(ъ), не абїе сѡ того ради ѡ(т)вращалъ(ъ), и противленїем, цркви стой то напраснѡ именовал). ...Ибо аще бы что и новое zde обрѣталосѡ, но занеже съ Вѣрою Право(с)лавною Соглашаетсѡ // и полезно єсть в созиданїю, того ради презиратисѡ не имать.* (28 -29 н.н.).

Спираючись в основному на засоби, вироблені слов'яноукраїнською мовою, Гізелъ використовує в науковому викладі й елементи тогочасної української.

Трактат Інокентія Гізеля „Мир з Богом челоѡку” має всі структурно-сміслові компоненти наукового тексту. Його основу складає субтекст нового знання. Виклад точний, логічний, доказовий, послідовно членований. Термінологічний апарат використовується як традиційний, так і новозасвоений. Переважно науковець спирається на моделі, широко вживані в богословській терміносистемі: абстрактні іменники, прикметники, дієприкметники. Розгалужені гіперо-гіпонімічні парадигми відображають уявлення про ієрархію світобудови та суспільства, для покращення якого автор і працював. Поглиблені субтексти адресації та авторизації пов'язані з високою самооцінкою людини епохи бароко. Зв'язок філософії, теології, етики та психології зокрема в площині складу та функціонування

терміноодиниць може становити одну з перспектив подальшого вивчення творчості І.Гізеля.

¹Кожина М.Н. Стилистика текста // Стилистический энциклопедический словарь русского языка / Под. ред. М.Н.Кожинной. Члены редколлегии: Е.А. Баженова, М.П.Котюрова, М.П. Сковородников. – М.: Флинта: Наука, 2003 – С. 429. ²Баженова Е.А. Научный текст в аспекте политекстуальности. – Пермь: Изд-во Пермского университета, 2001. – 272 с. ³Сумцов Н.Ф. К истории южно-русской литературы XVII века – Вып. III. – К., 1884. ⁴Возняк М. Історія української літератури, том II. Віки XVI – XVIII. Перша частина. – Львів, 1921. З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка. – С. 307. ⁵Чижевський Д. І, Історія української літератури, - К.: Видавничий центр „Академія”, 2003 – С. 335. ⁶Єфремов С. Історія українського письменства – К.: Femina, 1995 – С. 162. ⁷Конончук С. Метафізичний контекст „Підручника з логіки” Йосипа Кононовича-Горбацького та барокова схоластика // Україна XVII століття: суспільство, філософія, культура. - Зб. наук.праць на пошану пам'яті професора Валерії Михайлівни Нічик. – К.: Критика, 2005 – С.151. ⁸Довга Л. Соціальна утопія Інокентія Гізеля // Україна XVII століття: суспільство, філософія, культура. Зб. наук.праць на пошану пам'яті професора Валерії Михайлівни Нічик. – К.: Критика, 2005 – С. 229. ⁹Там само. ¹⁰Кралуш П.М.: Трактат Інокентія Гізеля „Мир з Богом людині” як джерело з історії вільнодумства. // Секуляризація духовного життя на Україні в епоху гуманізму і Реформації. – К.: Наук. думка, 1991. – С. 183 – 193. ¹¹Плющ П.П. Історія української літературної мови. – К.: Вища школа, 1971. – С.177. ¹²Цікаво, що дослідники не фіксують цього слова в текстах XIV – першої половини XVII ст.: Полюга Л.М. Українська абстрактна лексика XIV – першої половини XVII ст. – К.: Наук. думка, 1991. – 240 с. ¹³Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми - Полтава: „Довкілля – К”, 2008. – С. 495. ¹⁴Баженова Е.А. Указ.раб. – С.82. ¹⁵Вендина Т.И. Средневековый человек в зеркале старославянского языка - М.: Индрик, 2002 – С. 250. ¹⁶ Там само. ¹⁷Сумцов Н.Ф. Указ.раб. – С.3. ¹⁸Сумцов Н. Ф. Указ.раб. – С.28. ¹⁹Див. також: Наєнко Г. Терміни *матерія і форма* у староукраїнській літературній мові // Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика. – Вип.Х. – К.: ВПЦ „Київський університет” – 2004 – С. 96-102. ²⁰Бацевич Ф.С. Філософія мови: Історія лінгвофілософських учень: - К.: ВПЦ „Академія”, 2008 – С.99-100. ²¹Баженова Е.А. Интертекстуальность //Стилистический энциклопедический словарь русского языка / Под. ред. М.Н.Кожинной. Члены редколлегии: Е.А. Баженова, М.П.Котюрова, М.П. Сковородников. – М.: Флинта: Наука, 2003 – С. 104 - 108. ²²Сумцов Н.Ф. Указ. раб. – С.27.

Умовні скорочення назв джерел

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: В 7 тт. –Т. 5 - К., 2006 – 704 с.

ЛБ – Лексикон славенороський Памва Беринди / Підгот. тексту і вступ. стаття В.В.Німчука. - К, Наук. думка, 1961.

МБЧ – Гізель Інокентій. Мирь съ Бгомь члвѣку или Показаніе стое, примиряющее Бгови члвѣка. – К., 1669 - 704 с.

СУМ 16 -17 - Словник української мови XVI-першої половини XVII ст.: Вип. 1-13. – Л., 1994 - 2006.

М.М. Капась-Романюк, асп.

ТИПОЛОГІЯ ОПИСОВИХ ПРЕДИКАТІВ У СТАРОУКРАЇНСЬКІЙ ДІЛОВІЙ МОВІ КІНЦЯ XVI – XVII СТОЛІТЬ

У статті на матеріалі ділових пам'яток української мови к. XVI – XVII ст. схарактеризовано структурні моделі та семантичну специфіку описових предикатів.

The article characterizes structural models and semantic specifics of descriptive predicates that were stated in the business memorials of Ukrainian language of the XVI – VXII centuries.

У сучасній лінгвістичній літературі немає одностайної думки щодо статусу терміна «описовий предикат» (ОП) у системі мови. Так, В.М. Дерibas, А.П. Мордвілко, Л.В. Шубіна традиційно відносять ОП до фразеологізмів, а Н.О. Бойченко, В.О. Кузьменкова, О.М. Лагузова, М.М. Прокопович розглядають ці сполуки як проміжне явище між фразеологізмом і вільним словосполученням. Відповідно, відсутнє і більш-менш єдине тлумачення терміна ОП: достатньо тут покликатися на прізвища таких дослідників, як О. Есперсен¹, В.В. Виноградов², М.М. Прокопович³, Л.В. Ніколенко⁴, Л.В. Шубіна⁵, В.М. Дерibas⁶, А.М. Мухін⁷, Р.М. Гайсина⁸ та ін. А.П. Мордвілко виокремлює серед фразеологічних зворотів іменні та дієслівні фразеологічні звороти, у межах останніх – «дієслівні описові вислови»⁹. В.О. Кузьменкова услід за В.О. Белошاپковою та Канза Роже трактує їх як «описові предикати»¹⁰, Н.О. Бойченко – «стійкі дієслівні сполуки»¹¹, О.М. Лагузова називає їх (услід за П.О. Лекантом) «описовими дієслівно-іменними зворотами»¹² тощо.